

Pràcticum II

Codi: 101786

Crèdits: 9

Titulació	Típus	Curs	Semestre
2500891 Infermeria	OB	2	2

Professor/a de contacte

Nom: Juan Leyva

Correu electrònic: JuanManuel.Leyva@uab.cat

Utilització d'idiomes a l'assignatura

Llengua vehicular majoritària: català (cat)

Grup íntegre en anglès: No

Grup íntegre en català: Sí

Grup íntegre en espanyol: No

Equip docent

Enric Mateo Viladomat

Antonio Luis López Ruiz

Montserrat Reverte Simo

Rosa Maria Fernandez Salafranca

Eva Pallas Sanchís

Prerequisits

No hi han prerequisits.

Podran realitzar aquest pràcticum, els estudiants que abans de l'iniciar l'assignatura:

- Hagin assistit a les classes de prevenció de riscos i han superat la prova d'avaluació de prevenció de riscos (consultar calendari).
- Hagin assistit a les classes de pràctiques de laboratori (PL) de segon curs (veure calendari de les PL de Bases Metodològiques de la Infermeria i Cures en Infermeria a l'Adult I).
- Hagin assistit a les visites planificades per la valoració i actualització del carnet vacunal i el cribratge tuberculínic, realitzades pel servei de Medicina Preventiva i Epidemiologia de l'Hospital Vall d'Hebron, abans de cursar la primera assignatura de pràcticum. (Consultar calendari)
- Tinguin la targeta d'identificació personal que lliura Gestió Acadèmica de la Unitat Docent Vall d'Hebron-Mòdul Nord, i/o del propi centre de pràctiques.
- Haver signat durant el procés de matrícula de l'assignatura l'Acord de Compromís i Confidencialitat, disponible en <http://www.uab.cat/web/informacio-academica/grau-infermeria/responsabilitats-alumnes-1345686028067>.

Per coherència en el progrés d'adquisició del nivell competencial, que s'adquireix de manera gradual, és MOLT RECOMANABLE començar les pràctiques assistencials cursant els pràcticums I i II abans dels altres.

Important: No és possible realitzar dos pràcticums que coincideixin en el temps.

El/la estudiant adquirirà el compromís de preservar la confidencialitat i secret professional de les dades que pugui tenir accés per raó dels aprenentatges als serveis assistencials. També mantindrà una actitud d'ètica

professional en totes les seves accions. En aquest sentit el/la estudiant que es matricula d'aquesta assignatura es compromet a aplicar els documents: "Normativa del Pràcticum en Infermeria", les "Recomanacions de conducta dels estudiants de la Facultat de Medicina".

Els documents estan disponibles a través de la pàgina web de la facultat de medicina www.uab.cat/medicina dins de l'apartat Graus: Infermeria; Pràcticum

Cada estudiant aplicarà les normes derivades de la "Orden SSI/81/2017, de 19 de enero, por la que se publica el Acuerdo de la Comisión de Recursos Humanos del Sistema Nacional de Salud, por el que se aprueba el protocolo mediante el que se determinan pautas básicas destinadas a asegurar y proteger el derecho a la intimidad del paciente por los alumnos y residentes en Ciencias de la Salud" que li marquin des de la Direcció del Centre de Pràctiques.

És imprescindible presentar al coordinador del PRII-IV i al centre de pràctiques el Certificat de Delictes de Naturalesa Sexual abans d'iniciar les pràctiques. En el següent enllaç trobareu informació de com tramitar-ho <https://web.gencat.cat/ca/tramits/que-cal-fer-si-vull-obtenir-el-certificat-de-delictes-de-naturalesa-sexual/>

Hi han centres de pràctiques que poden no autoritzar l'inici de les pràctiques si no es lliura el certificat a temps. Aquesta gestió corre a càrrec de cada estudiant.

Objectius

Aquesta assignatura pretén que el/la estudiant tingui com a punt de partida una visió amplia de com l'entorn socioeconòmic i polític influeix en el model del sistema sanitari català i en la forma de gestió de la sanitat pública orientada a garantir la qualitat assistencial del centre d'atenció primària on realitza les pràctiques, tant si és una empresa pública com si no.

El Pràcticum II permet a el/la estudiant aplicar els coneixements teòrics, aprendre actituds i habilitats necessàries per oferir les cures infermeres orientades a la salut de la comunitat. Les activitats permeten l'anàlisi dels diferents programes i serveis que ofereix el centre de salut en relació al perfil de la població de referència i les característiques mediambientals.

Aquest pràcticum posa el seu èmfasi en la valoració, diagnòstic, intervenció i avaluació de les necessitats bàsiques. Per tant, el/la estudiant al finalitzar el període ha de ser capaç de:

Descriure els problemes i necessitats bàsiques de salut de la població de l'àrea bàsica de salut i relacionar-los amb la cartera de serveis assistencials del centre.

- Descriure les funcions de la infermera del centre de salut.
- Aplicar el model de cures infermeres del centre assistencial orientat a persones per fomentar la promoció de la salut i la prevenció dels problemes de salut.
- Aplicar el model de cures infermeres del centre assistencial orientat a persones amb problemes de salut crònics de baixa complexitat, amb la finalitat d'oferir suport a l'autogestió i convivència amb la malaltia, tot potenciant l'autoresponsabilitat i l'autonomia.
- Aplicar la metodologia del procés de cures infermeres i la metodologia científica.
- Realitzar tècniques i procediments d'infermeria.
- Seleccionar i aplicar estratègies per a la recollida d'informació a persones que necessitin millorar el seu estil de vida o restablir la seva salut.
- Interpretar les dades per valorar les necessitats de les persones ateses. Valorar les necessitats educatives de les persones ateses.
- Prioritzar els diagnòstics infermers.
- Fomentar la participació de les persones ateses per consensuar els objectius i els resultats a assolir. Realitzar les cures infermeres a persones aplicant les guies de pràctica clínica i protocols del centre assistencial.
- Avaluar les cures infermeres realitzades
- Autoavaluar el propi procés d'aprenentatge de forma honesta i realista.
- Determinar propostes de millora de la qualitat assistencial.

Competències

- "Demostrar que es comprenen, sense prejudicis, les persones: considerar-ne els aspectes físics, psicològics i socials, com a individus autònoms i independents; assegurar que es respectin les seves opinions, creences i valors, i garantir el dret a la intimitat, a través de la confidencialitat i el secret professional."
- Basar les intervencions infermeres en l'evidència científica i en els mitjans disponibles.
- Col·laborar i integrar-se en grups i equips de treball.
- Dissenyar sistemes de cures dirigits a persones, famílies o grups, avaluar-ne l'impacte i establir-hi les modificacions oportunes.
- Establir una comunicació eficaç amb pacients, família, grups socials i companys, i fomentar l'educació per a la salut.
- Expressar-se de manera fluida, coherent i adequada a les normes establertes, tant oralment com per escrit.
- Fer les cures infermeres basant-se en l'atenció integral de salut, que suposa la cooperació multiprofessional, la integració dels processos i la continuïtat assistencial.
- Fomentar estils de vida saludables, l'autocura, donant suport al manteniment de conductes preventives i terapèutiques.
- Identificar, analitzar i prendre l'opció resolutiva més adequada per donar resposta als problemes de l'àmbit professional, de manera eficient i eficaç.
- Oferir una atenció sanitària tècnica i professional adequada a les necessitats de salut de les persones ateses, d'acord amb l'estat de desenvolupament dels coneixements científics de cada moment i amb els nivells de qualitat i seguretat que s'estableixen a les normes legals i deontològiques aplicables.
- Planificar i dur a terme cures infermeres dirigides a persones, famílies o a grups, orientades als resultats en salut, i avaluar-ne l'impacte a través de guies de pràctica clínica i assistencial que descriuen els processos pels quals es diagnostica, tracta o cuida un problema de salut.
- Promoure i respectar el dret de participació, informació, autonomia i el consentiment informat, en la presa de decisions de les persones ateses, d'acord amb la manera com viuen el seu procés de salut-malaltia.
- Protegir la salut i el benestar de les persones o grups atesos garantint la seva seguretat.
- Reconèixer i afrontar els canvis amb facilitat.
- Respectar el medi ambient i fomentar el desenvolupament sostenible.
- Respectar la diversitat i la pluralitat d'idees, persones i situacions.
- Treballar amb l'equip de professionals com unitat bàsica en la qual s'estructuren de manera unidisciplinària o multidisciplinària i interdisciplinària els professionals i la resta de personal de les organitzacions assistencials.
- Utilitzar la metodologia científica en les pròpies intervencions.

Resultats d'aprenentatge

1. Aplicar a la pràctica assistencial els coneixements i destreses adquirits.
2. Aplicar cures infermeres seguint els protocols i els plans de salut dissenyats tant per a les persones com per a la comunitat, i avaluar-ne els resultats.
3. Aplicar cures tècniques utilitzant els instruments adequats a la situació de la persona atesa tenint present les normes establertes i l'evidència més clara de què es disposa.
4. Aplicar la relació d'ajuda en les intervencions en els centres de salut.
5. Aplicar les intervencions infermera basades en l'evidència científica i en els mitjans disponibles.
6. Aplicar una comunicació eficaç amb pacients, família, grups socials i companys i identificar intervencions per a fomentar l'educació per a la salut.
7. Col·laborar i integrar-se en grups i equips de treball.
8. Demostrar habilitat en l'execució de procediments i tècniques d'infermeria.
9. Educar, facilitar i donar suport a la salut i el benestar dels membres de la comunitat afectats per problemes de salut, risc, patiment, malaltia, incapacitat o mort.
10. Expressar-se de manera fluida, coherent i adequada a les normes establertes, tant oralment com per escrit.
11. Fomentar la participació de la persona atesa en la planificació de les cures.
12. Identificar estils de vida saludables per a la independència de la persona en el seu procés.

13. Identificar, analitzar i prendre l'opció resolutiva més adequada per donar resposta als problemes de l'àmbit professional, de manera eficient i eficaç.
14. Integrar-se en equips de treball multidisciplinari i interdisciplinari i compartir objectius comuns.
15. Planificar les cures considerant les opinions, les creences i els valors de les persones a qui van dirigides.
16. Prioritzar les mesures sanitàries de prevenció durant les seves intervencions en centres de salut.
17. Promoure la participació de persones, famílies i grups en el procés de salut i malaltia.
18. Reconèixer i afrontar els canvis amb facilitat.
19. Relacionar els coneixements adquirits amb les intervencions que es duen a terme.
20. Respectar els principis de dret a la intimitat, confidencialitat i secret professional en totes les cures dutes a terme.
21. Respectar l'entorn medi ambiental i fomentar el desenvolupament sostenible.
22. Respectar la diversitat i la pluralitat d'idees, persones i situacions.
23. Revisar i avaluar periòdicament les situacions de salut i les intervencions d'infermeria dutes a terme.
24. Seleccionar les activitats de prevenció, control i seguiment en persones en totes les etapes vitals.
25. Treballar en col·laboració i de manera responsable per aconseguir els objectius prèviament planificats i garantir la continuïtat assistencial.
26. Utilitzar el procés d'atenció d'infermeria en les cures d'infermeria amb ajuda de les guies de la pràctica clínica i assistencial.
27. Utilitzar els coneixements científics de cada moment aplicant nivells de qualitat i seguretat.
28. Utilitzar l'evidència científica en la pràctica assistencial.
29. Utilitzar mesures de protecció i de seguretat per garantir el benestar de l'individu, famílies i comunitats.
30. Valorar de manera integral les situacions de salut utilitzant eines com ara l'exploració física, les proves complementàries i l'entrevista d'infermeria.
31. Valorar l'estat de la salut de l'individu, la família i la comunitat, i identificar els problemes i els factors interns i externs que n'afecten la salut.

Continguts

Els continguts d'aquest pràcticum consten d'una combinació de les diferents assignatures impartides al llarg de primer i segon curs. Durant la pràctica l'estudiant ha de seleccionar els continguts necessaris per identificar necessitats i resoldre els problemes de les persones ateses que es presenten durant les pràctiques amb la tutela de la infermera. Es destaquen els següents:

- El model d'infermeria de Virgínia Henderson aplicat a l'atenció d'adults i vells.
- Les bases metodològiques per planificar i oferir cures infermeres.
- L'aplicació del procés d'ensenyament - aprenentatge quan s'ofereixen les cures infermeres a persones de diferents cultures.
- Pla d'atenció d'infermeria.
- El codi deontològic, els drets i deures de l'usuari en el marc del sistema assistencial.
- La millora continua de la qualitat de les cures infermeres.
- Guies de pràctica clínica i protocols.
- Alimentació saludable i dietes terapèutiques de les persones ateses.
- Factors que influeixen en els processos d'aprenentatge de les persones ateses, necessitats educatives, objectius d'aprenentatge, estratègies educatives i resultats esperats.
- Les cures infermeres orientades a la promoció i prevenció de la salut.
- Farmacocinètica, farmacodinàmica dels fàrmacs que més es prescriuen així com les necessitats educatives de les persones.
- Comunicació terapèutica.
- Gestió de conflictes.
- Les normes de gestió de riscos per al a seguretat del malalt.
- El sistema sanitari català.

Metodologia

Pràctiques Clínicas (PEXT):

Les pràctiques clíniques donen l'oportunitat a l'estudiant de desenvolupar coneixements, habilitats, actituds i valors en un àmbit professional real i complex, acompanyat sempre d'un professional infermer/a (Professor associat clínic docent).

Consten d'una estada aproximada de 8-10 setmanes en un centre d'atenció primària durant les quals cada estudiant tindrà assignat/ada una infermera de la unitat on realitza les pràctiques que vetlla i guia el seu procés d'aprenentatge de forma individualitzada i continuada.

Seminaris de casos clínics (SCC):

L'objectiu de fomentar la pràctica reflexiva de les situacions sorgides en la complexitat del context assistencial i l'aprenentatge que es deriva de dita reflexió. També, treballar la metodologia infermera com a eina bàsica d'anàlisi i resolució de problemes.

Els seminaris es realitzaran en petits grups d'estudiants amb la supervisió d'un/a professor/a associat infermer. Els seminaris tindran una duració de 3h i es realitzaran els dies programats dins del període de la pràctica clínica (consultar calendari)

Els seminaris, tot i a aparèixer al calendari en dimecres, es poden realitzar en un altre dia de la setmana en funció de la disponibilitat de el/la docent. Dies abans de començar les pràctiques el/la docent informará dels dies i horaris. Cal recordar que aquestes dates poden veure's sotmeses a canvis sobrevinguts i que l'assistència és obligatòria al100%.

Els seminaris es realitzaran en les instal·lacions docents vinculades a l'assignatura: UAB campus Bellaterra, UAB Campus Vall d'Hebron o Centres de Pràctiques.

El cost del transport públic per traslladar-se als centres assistencials i domicilis corre a càrrec de el/la estudiant.

Horaris de pràctiques:

- L'assignació del centre de pràctiques i horari es comunica durant el segon semestre.
- No s'accepten sol·licituds especials de places de pràctiques, excepte en les següents situacions: esportista d'elit dins el programa TutorSport, Incompatibilitat acadèmica o situacions de salut complexes. En tots tres casos el/la estudiant ha de contactar amb el coordinador a l'inici del curs per indicar la seva situació especial.
- Els horaris són lliscants amb alguns dies matins i altres de tardes. Un cop assignada la plaça el/la estudiant ha de fer l'horari assignat.
- Advertència: Els horaris poden ser modificats per necessitats dels serveis i poder garantir que el/la estudiant té una infermera que el tutela. Aquests canvis poden ser puntuals o definitius sense opció a canvi de centre. Aquests canvis poden donar-se abans d'iniciar les pràctiques o durant les mateixes. No s'accepten canvis tot i que si s'accepten canvis entre estudiants d'un mateix període abans de començar les pràctiques i sempre i quan el centre, la infermera, el professor i el coordinador donin el vist i plau.

Nota aclaridora: Durant el període de pràctiques del pràcticum I i II, cada estudiant realitzarà una sessió desimulació d'alta fidelitat d'assistència obligatòria. Aquesta es realitzarà durant el període de pràctiques en un horari diferent de l'assignat durant la pràctica assistencial, i no computa en les hores programades per la pràctica assistencial. Aquest aclariment no aplica a els/les estudiants matriculats/ades únicament al PRII.

Activitats formatives

Títol	Hores	ECTS	Resultats d'aprenentatge
Tipus: Dirigides			

SEMINARIS DE CASOS CLÍNICS (SCC): SESSIONS CLÍNiques	15	0,6	1, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 19, 20, 22, 24, 26, 30, 31
---	----	-----	--

Tipus: Supervisades

PRÀCTIQUES EXTERNES (PEXT)	210	8,4	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 29, 30
----------------------------	-----	-----	--

Avaluació

Críteris d'avaluació:

La qualificació final de l'assignatura correspon al sumatori de la nota de les pràctiques clíniques (PEXT) i l'obtinguda en els seminaris de casos (SCC) amb la següent ponderació:

- El 60% de la nota correspon a pràctiques clíniques.
- El 40% de la nota correspon als seminaris de casos clínics.

Per aprovar l'assignatura cal tenir aprovat cada un dels grups competencials de les pràctiques clíniques i els seminaris amb una nota mínima de 5.

Control d'assistència:

"Full de seguiment": Mitjançant la signatura diària d'aquest document, la infermera responsable de l'alumne, confirma l'horari realitzat durant la jornada de pràctiques de l'alumne. Aquest document servirà de justificant per al còmput d'hores de l'assignatura.

L'únic responsable del document és l'alumne, ha de portar actualitzat e es responsabilitzarà de la veracitat del contingut de la informació que es consigni.

Aquest document serà lliurat en finalitzar el període pràcticum en el seu professor/a.

Aquest document pot ser sol·licitat, en qualsevol moment, per al seu control, els responsables dels pràcticums i / o professors associats clínics participants de l'assignatura.

Com a norma general és obligatori realitzar tot el període de pràctica clínica programat en el calendari docent, independentment de l'horari en què es realitzin les pràctiques.

Es considera Absència, qualsevol interrupció de l'assistència al servei. Aquestes poden ser:

a) Ausencie justificadas:

- Defuncions
- Visita mèdica especialista
- malalties agudes
- Examen carnet de conduir
- Examen oficial universitari
- Proves oficials d'idiomes

L'alumne haurà de presentar un justificant degudament empenat al seu professor i deixar constància en el document "Full de seguiment".

b) Absències NO justificadas:

Aquelles que no figurin en el llistat anterior i no han estat autoritzades pel coordinador de l'assignatura.

L'alumne deixarà constància de la seva absència No justificada en el document "Full de seguiment" i pactarà amb el seu professor la manera de recuperar les hores pendents. En acabar l'assignatura es resta de la nota final (de 0 a 10) 0'5 punts.

c) Vagues, Manifestacions:

Mantenint els drets dels alumnes i seguint amb les recomanacions del rectoral, els alumnes que de manera individual vulguin adherir-se a una convocatòria d'algun dels sindicats d'estudiants, hauran de comunicar prèviament al seu professor i al servei de pràctiques. No obstant això haurà de deixar constància en el document "Full de seguiment". Aquesta jornada es considerarà Realitzada i no recuperable.

d) Absència NO justificada i NO notificada: Pot comportar el suspens de l'assignatura.

e) Retards: Presentar més de 5 retards (inici i final de torn, menjars ...) al llarg del període de l'assignatura pot comportar el suspens de l'assignatura.

Les faltes s'han de comunicar amb la màxima antelació possible al professor associat i al servei de pràctiques per poder reduir la interferència en el procés d'aprenentatge i pactar el dia a recuperar.

Totes les hores que falten per faltes d'assistència hauran de recuperar dins del període de pràctiques.

L'assistència a la simulació (PSCA) és obligatòria i no pot coincidir amb l'horari assignat amb el torn de pràctiques. La no assistència a aquesta sessió serà penalitzada amb 1 punt sobre la nota final de l'assignatura.

Pràctiques clíniques (PEXT)

És responsabilitat de cada estudiant vetllar per la seva avaluació durant les pràctiques; així, és molt recomanable que a meitat de període la infermera realitza una avaluació (sense qualificació numèrica) on es comentin els punts forts i febles, a més de pactar conjuntament amb el / la estudiant les propostes de millora. Aquesta mateixa avaluació es realitzarà al final del període de pràctiques, donant lloc a una qualificació numèrica, que equival al 60% de la nota de l'assignatura. Per a aquesta avaluació hi ha una rúbrica específica disponible en Moodle que l'estudiant ha de facilitar a la infermera a l'inici de les pràctiques.

Cal haver realitzat totes les pràctiques. Les faltes justificades s'han de recuperar, sense impacte en l'avaluació. Les faltes no justificades, s'han de recuperar i comporten la reducció d'1 punt per cada dia de falta fins a un màxim de 3 dies (més de tres dies de faltes sense justificació, suposen el suspens de l'assignatura). No hi ha la possibilitat de recuperació fora del període de pràctiques. No respectar l'horari de pràctiques sense previ avís i amb causa justificada per suposar el suspens de l'assignatura.

Seminaris de casos clínics (SCC)

Avaluació continuada i formativa al llarg de les sessions. S'avaluarà l'elaboració, presentació i discussió d'aquelles activitats setmanals requerides que sorgeixen dins del context de la pràctica clínica. Es valorarà la fonamentació dels treballs, les evidències que sustenten les aportacions, la bibliografia utilitzada i l'expressió fluida, coherent i adient ja sigui de forma oral com escrita. També es tindrà en compte la capacitat de treball en grup, el respecte a la pluralitat d'idees, persones i situacions. La realització de treballs o casos és obligatòria. La no presentació d'algun d'ells dins del període establert pel professor repercuteix negativament en l'avaluació.

El/la docent avalua cada seminari utilitzant rúbriques específiques disponibles des de l'inici de curs. La qualificació dels SCC comporta el 40% de la nota final de l'assignatura. És recomanable sol·licitar al professor/a una avaluació intermitja on poder identificar àrees de millora i punts forts dels seminaris:

- El lliurament d'aquests treballs és obligatori via Moodle. S'hauran de redactar seguint les normes establertes per la presentació de treballs.
- Es considerarà no entregat, i per tant no avaluable, aquells documents que no compleixin els criteris establerts pel coordinador de l'assignatura.
- L'assistència a les sessions de seminari de casos clínics és obligatòria. Es considerarà NO aprovat aquest apartat si l'estudiant no assisteix a més d'una sessió.

- L'assistència a les sessions de discussió de casos clínics és obligatòria. Es considerarà NO aprovat si l'estudiant no assisteix a més d'una sessió.

Obtenció de la nota final:

Segons l'acord 4.4 del Consell de Govern 17/11/2010 de la normativa d'avaluació, les qualificacions seran:

- Suspens: <5
- Aprovat: de 5 a 6,9
- Notable: de 7 a 8,9
- Excel·lent: >9
- Matricula d'honor: >9

Segons la normativa sobre règim de permanència als estudis oficials de grau i de màster de la Universitat Autònoma de Barcelona, es consignarà un "No avaluable" a aquells estudiants que no han pogut aportar prou evidències d'avaluació.

Es considerarà criteri per assignar "No Avaluable":

- No assoliment de les hores establertes en aquest guia.
- La no presentació dels treballs dins dels terminis establerts pel professorat.

Casos Particulars: A petició del responsable de l'assignatura es pot constituir una comissió avaluadora configurada a efecte de valorar situacions especials, personals i/o extraordinàries que no troben resposta en el si d'aquesta guia o en documents publicats a la web del pràcticum. La comissió de pràcticum mitjançant una resolució donarà resposta concloent i vinculant.

Qualsevol signe de deshonestat acadèmica, com ara plagi o manipulació de documents d'avaluació, etc., o qualsevol actitud discriminatòria, violenta o irrespectuosa cap a pacients, professionals, companys/es i/o docents, suposarà el suspens immediat de l'assignatura. Totes aquestes situacions seran elevades a la comissió de pràcticums qui analitzarà el succeït i establirà una resolució consensuada al respecte

Activitats d'avaluació

Títol	Pes	Hores	ECTS	Resultats d'aprenentatge
Avaluació durant les pràctiques al centre assistencial	60%	0	0	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30
Treballs orals i escrits als seminaris de casos clínics	40%	0	0	1, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 26, 27, 30, 31

Bibliografia

- Alfaro-Lefevre, R. (2003). *El proceso enfermero*. 5ª ed. Barcelona: Masson.
- Ayuso Murillo, D., Tejedor Muñoz, L., & Serrano Gil, A. (2018). *Enfermería familiar y comunitaria: actividad asistencial y aspectos ético-jurídicos*. Madrid: Díaz de Santos.
- Campos Pavón, J., Munguía Navarro, S., & Academia de estudios MIR. (2015). *Enfermería comunitaria*. Madrid: Academia de estudios MIR.
- Luis, M.T. (2013). *Los diagnósticos enfermeros. Revisión crítica y guía práctica*. 9ª ed. Barcelona: Elsevier Masson
- Luis, M.T. (2015). *Enfermería Clínica. Cuidados enfermeros a las personas con trastornos de Salud*. Barcelona: Wolters Klumer,

- Luis, M.T., Fernández. C., Navarro. M.V. (2005). *De la teoría a la práctica. El pensamiento de Virginia Henderson en el siglo XXI*. 3ª ed. Barcelona: Masson
- Martín Zurro, A. (2011). *Atención familiar y salud comunitaria: conceptos y materiales para docentes y estudiantes / Amando Martín Zurro, Gloria Jodar Solà; comité editorial Josep Maria Bosch Fontcuberta ... [et al.]*. Barcelona: Elsevier.
- Martín Zurro, A., Cano Pérez, J. F., & Gené Badia, J. (2014). *Atención primaria*. Barcelona: Elsevier.
- Martínez Riera, J. R., & Pino Casado, R. del. (2015). *Manual práctico de enfermería comunitaria*. Madrid: Elsevier.
- Nanda Internacional. (2015). *Diagnósticos enfermeros. Definiciones y clasificación 2015-2017*. Madrid: Elsevier
- Pino Casado, R. del., & Universidad de Jaén. Servicio de Publicaciones. (2015). *Visita domiciliaria en enfermería familiar y comunitaria*. Jaén: Universidad de Jaén, Servicio de Publicaciones.
- Tellez, S., García, M. (2012). *Modelos de cuidados en enfermería NANDA, NIC y NOC*. México DF: McGraw-Hill Interamericana.